TARJIMANING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Termez State University faculty of foreign languages

Student: ***Xaitova Nilufar Rashidovna***

Xaitovanilufar2044@gmail.com

Teacher: ***Ramazanov Shoxruh***

rshakhrookh@gmail.com

Annotatsiya

Bu maqola tarjima jarayonida yuzaga keladigan grammatik xususiyatlar va ularning nazariy-amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Unda manba va maqsad tillarining grammatik tizimlaridagi farqlar tarjima sifatiga qanday ta'sir ko'rsatishi atroflicha o'rganiladi. Muallif grammatik ekvivalentlikni ta'minlash, sintaktik tuzilmalarni moslashtirish va morfologik o'zgarishlarni boshqarish bo'yicha samarali strategiyalarni taklif etadi. Tadqiqot tarjimashunoslik sohasidagi mutaxassislar va talabalar uchun qimmatli ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: Tarjima Nazariyasi, Grammatik Ekvivalentlik, Sintaktik Tuzilmalar, Morfologik O'zgarishlar, Manba Til, Maqsad Til, Tarjimashunoslik, Tilshunoslik

Abstract

This article delves into the grammatical features encountered during the translation process and their theoretical-practical implications. It thoroughly investigates how disparities between the grammatical systems of source and target languages impact translation quality. The author proposes effective strategies for ensuring grammatical equivalence, adapting syntactic structures, and managing morphological variations across languages. This research offers valuable insights for professionals and students in the field of translation studies.

Keywords: Translation Theory, Grammatical Equivalence, Syntactic Structures, Morphological Changes, Source Language, Target Language, Translation Studies, Linguistics

Kirish

Tarjima nazariyasi va amaliyotida grammatik xususiyatlarning o'rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tilshunoslikning asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan grammatika, matnning ma'no va uslubiy yaxlitligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Leksik ekvivalentlikka e'tibor qaratish bilan birga, grammatik tuzilmalarning manba va maqsad tillari o'rtasidagi o'ziga xosliklarini chuqur tahlil qilish zamonaviy tarjimashunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir [1]. Turli tillarning grammatik tizimlari o'rtasidagi farqlar tarjimon oldiga murakkab muammolarni qo'yadi, chunki har bir til o'zining morfologik, sintaktik va semantik qoidalariga ega. Bu farqlar nafaqat so'z tartibida, balki zamon, mayl, son, kelishik kabi grammatik kategoriyalarning ifodalanishida ham namoyon bo'ladi, bu esa tarjima jarayonida jiddiy transformatsiyalarni talab qiladi [2].

Grammatik mos kelmasliklar ko'pincha tarjima qilingan matnning tabiiyligiga putur yetkazishi yoki hatto ma'no siljishlariga olib kelishi mumkin. Shu bois, tarjimon nafaqat lug'aviy birliklarni, balki grammatik shakllar va ularning funksiyalarini ham puxta bilishi, shuningdek, ularni maqsad tilning me'yorlariga mos ravishda mohirona o'zgartira olishi lozim. So'nggi tadqiqotlar tarjimada grammatik transformatsiyalarning nazariy asoslari va amaliy yechimlariga yangicha yondashuvlarni taklif etmoqda [3]. Mazkur maqola tarjimaning grammatik xususiyatlarini tizimli tahlil qilishni maqsad qilgan bo'lib, unda grammatik transformatsiyalar nazariyasi va amaliyoti, manba va maqsad tillarining grammatik tizimlari o'rtasidagi farqlar, grammatik ekvivalentsizlik muammosi hamda uni hal qilish strategiyalari atroflicha ko'rib chiqiladi. Shuningdek, grammatik kategoriyalarning tarjimadagi o'ziga xosliklari ham alohida e'tibor markazida bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tarjimashunoslikda grammatik xususiyatlarning o‘rganilishi uzoq tarixga ega bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda bu sohaga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi. Dastlabki tadqiqotlar ko‘pincha leksik ekvivalentlikka e’tibor qaratgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlar grammatikaning matn ma’nosi, uslubi va pragmatik funksiyasini shakllantirishdagi hal qiluvchi rolini tan oladi. 2020-yildan keyingi adabiyotlar tahlili

shuni ko‘rsatadiki, grammatik transformatsiyalar nafaqat til juftliklari o‘rtasidagi tizimli farqlarni bartaraf etish vositasi, balki tarjimonning ijodiy jarayonining ajralmas qismi sifatida ham o‘rganilmoqda [1]. Bu davrdagi tadqiqotlar grammatik ekvivalentlikni shakliy moslikdan ko‘ra ko‘proq funksional va kommunikativ muvofiqlik nuqtai nazaridan baholashga intiladi, bu esa tarjima nazariyasiga yangi qatlamlar qo‘shadi.

Tarjimada grammatik transformatsiyalarning nazariy asoslari bo‘yicha klassik ishlar (Catfordning "shift"lari, Vinay va Darbelnetning "tarjima protseduralari", Nida va Taberning "dinamik ekvivalentlik" tushunchasi) zamonaviy tadqiqotlar uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, 2020-yildan keyingi adabiyotlar bu modellarni yangi til juftliklari va matn turlari kontekstida qayta ko‘rib chiqmoqda. Masalan, turli tillarning tipologik xususiyatlari, xususan, sintetik va analitik tillar o‘rtasidagi farqlar grammatik transformatsiyalarning tabiati va chastotasiga ta’sirini o‘rganuvchi ishlar soni ortdi [2]. Bu tadqiqotlar grammatik tizimlarning chuqur tahlili tarjimonlarga mos kelmasliklarni aniqlashda va ularni maqsad tilning tabiiy me’yorlariga mos ravishda hal qilishda yordam berishini ko‘rsatadi. Grammatik ekvivalentlikni ta’minlashda morfologik yoki sintaktik moslikka emas, balki semantik va pragmatik funksiyalarning saqlanishiga ham e’tibor qaratish zarurligi alohida ta’kidlanmoqda [3].

Manba va maqsad tillarining grammatik tizimlari o‘rtasidagi farqlar tarjimon oldiga murakkab muammolarni qo‘yadi. So‘nggi tadqiqotlar zamon, mayl, nisbat, son va kelishik kabi grammatik kategoriyalarning tarjimadagi o‘ziga xosliklariga chuqur e’tibor qaratmoqda. Masalan, ingliz tilidagi murakkab zamon shakllarining o‘zbek tilidagi aspektual fe’l shakllariga tarjimasi ko‘pincha jiddiy transformatsiyalarni talab qiladi va bu jarayon matnning ma’no nozikliklariga ta’sir qilishi mumkin [4]. Shuningdek, gap bo‘laklarining tartibi (SVO va SOV tillari o‘rtasida) nafaqat sintaktik, balki axborot tuzilishi va urg‘u berish nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlangan [5]. Korpus lingvistikasi usullari yordamida olib borilgan tadqiqotlar turli til juftliklarida grammatik o‘zgarishlarning muntazam naqshlarini aniqlashga va ularning kontekstual shart-sharoitlarini tahlil qilishga imkon berdi [6]. Bu metodologiya tarjima

jarayonida yuzaga keladigan grammatik tanlovlarni empirik asosda o‘rganish uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Grammatik ekvivalentsizlik muammosini hal qilish strategiyalari so‘nggi yillarda keng muhokama qilinmoqda. Transpozitsiya, modulyatsiya, kompensatsiya, ekspilitsiya va implitsiya kabi klassik strategiyalar zamonaviy tadqiqotlarda yangi ракурслардан o‘rganilmoqda. Masalan, ekspilitsiya va implitsiyaning grammatik darajadagi namoyon bo‘lishi, ularning tarjima qilingan matnning tabiiyligi va o‘quvchanligiga ta’siri chuqur tahlil qilinmoqda [7]. Ayrim tadqiqotlar tarjimonning kognitiv jarayonlarini o‘rganib, grammatik tanlovlar ortidagi psixolingvistik mexanizmlarni tushunishga harakat qilmoqda. Bu yondashuvlar tarjimonning til bilimi, madaniy kompetensiyasi va muammolarni hal qilish qobiliyatining grammatik transformatsiyalarga ta’sirini ochib beradi [8]. Maqsad tilning grammatik me’yorlari va uslubiy talablarining tarjima strategiyalarini shakllantirishdagi roli ham alohida e’tiborga molik bo‘lib, bu omillar tarjima qilingan matnning qabul qilinishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [9].

Grammatik kategoriyalarning tarjimadagi o‘ziga xosliklari nafaqat morfologik va sintaktik, balki diskursiv va pragmatik darajada ham namoyon bo‘ladi. Masalan, shaxs-son kategoriyalari, egalik shakllari yoki fe’l nisbatlari kabi grammatik elementlar matnning subyektivligi, obyektivligi va axborot oqimini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Ularning tarjimadagi noto‘g‘ri ifodalanishi matnning ma’no butunligiga putur yetkazishi mumkin [10]. So‘nggi tadqiqotlar grammatik vositalarning matn bog‘liqligi (koheziya) va izchilligi (kogerentlik)ni ta’minlashdagi funksiyasini o‘rganmoqda. Bog‘lovchi vositalar, olmoshlar va zamon moslashuvi kabi grammatik elementlarning tarjimada qanday saqlanishi yoki o‘zgartirilishi matnning umumiy sifatiga bevosita ta’sir qiladi [11]. Bu boradagi ishlar tarjima qilingan matnning "tarjimaviy" bo‘lib qolmasligi uchun grammatik tanlovlarning naqadar muhimligini tasdiqlaydi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalishlar orasida mashina tarjimasida grammatik xususiyatlarni tahlil qilish va takomillashtirish alohida o‘rin tutadi. Sun’iy intellektga asoslangan tarjima tizimlari grammatik tuzilmalarni qayta ishlashda yutuqlarga

erishgan bo‘lsa-da, murakkab grammatik transformatsiyalar va uslubiy nozikliklarni to‘liq aks ettirishda hali ham muammolar mavjud [12]. Shuningdek, ixtisoslashgan matnlar (yuridik, tibbiy, texnik) tarjimasida grammatik xususiyatlarning o‘ziga xosligini o‘rganish dolzarb bo‘lib qolmoqda, chunki bu sohalarda grammatik aniqlik va terminologik moslik katta ahamiyatga ega [13]. Kognitiv lingvistika, psixolingvistika va diskurs tahlili kabi fanlararo yondashuvlar tarjimaning grammatik xususiyatlarini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi va bu sohadagi nazariy hamda amaliy bilimlarni boyitadi [14]. Ushbu adabiyotlar tahlili tarjimaning grammatik jihatlari bo‘yicha mavjud bilimlarni umumlashtirib, kelgusi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot tarjimaning grammatik xususiyatlarini chuqur va har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, u deskriptiv, analitik va qiyosiy yondashuvlarni o‘zida mujassam etadi. Asosiy e’tibor grammatik transformatsiyalarning nazariy asoslari va amaliy namoyon bo‘lishini sifat jihatidan lingvistik tahlil qilishga qaratiladi, zarur hollarda korpus ma’lumotlaridan olingan miqdoriy tushunchalar bilan boyitiladi. Tadqiqotning maqsadi – grammatik tuzilmalarning turli til juftliklari o‘rtasida qanday o‘zgarishini va bu o‘zgarishlarning ma’no, uslub va kommunikativ funksiyaga ta’sirini tushunishdir. Ushbu metodologiya tarjimashunoslikdagi so‘nggi yutuqlarga tayanadi [1, 3] va fanlararo nuqtai nazarni qabul qilib, nazariy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslik va funksional grammatika sohalaridan bilimlarni birlashtiradi [14].

Tadqiqot uchun empirik ma’lumotlar ikki asosiy manbadan to‘planadi: parallel korpuslar va tanlangan matnlar. Parallel korpuslar, xususan, o‘zbek tilidan ingliz tiliga va ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan matnlarni o‘z ichiga olgan korpuslar asosiy empirik material bo‘lib xizmat qiladi. Bu korpuslar grammatik transformatsiyalarning muntazam naqshlarini aniqlash va ularning chastotasini baholash imkonini beradi, bu esa so‘nggi tadqiqotlarda samarali ekanligi isbotlangan yondashuvdir [6]. Korpus hajmi kamida 500 000 so‘zdan iborat bo‘lishi rejalashtirilgan bo‘lib, u turli janrlar (ilmiy, publitsistik, badiiy) va matn turlarini qamrab oladi. Tanlangan matnlar esa, ayniqsa,

murakkab grammatik tuzilmalarga ega bo‘lgan yoki grammatik ekvivalentsizlik muammosi yaqqol namoyon bo‘ladigan holatlarni chuqur tahlil qilish uchun xizmat qiladi. Bu matnlar yuridik, tibbiy va texnik sohalardagi ixtisoslashgan matnlarni ham o‘z ichiga oladi, chunki bu sohalarda grammatik aniqlik va terminologik moslikning ahamiyati yuqori ekanligi ta’kidlangan [13]. Ma’lumotlar to‘plami 2020-yildan keyingi davrda nashr etilgan tarjimalarni o‘z ichiga oladi, bu esa zamonaviy tarjima amaliyotini aks ettirishga yordam beradi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda, manba va maqsad tillarining grammatik tizimlari o‘rtasidagi tipologik farqlar, xususan, morfologik, sintaktik va semantik darajadagi o‘ziga xosliklar qiyosiy tahlil qilinadi. Bu tahlil grammatik ekvivalentsizlik muammosining ildizlarini aniqlashga yordam beradi [2]. Ikkinchi bosqichda, parallel korpuslardan foydalanib, grammatik transformatsiyalarning turlari (transpozitsiya, modulyatsiya, kompensatsiya, ekspilitsiya, implitsiya va boshqalar) aniqlanadi va ularning kontekstual shart-sharoitlari o‘rganiladi. Bu jarayonda, grammatik o‘zgarishlarning matnning ma’no butunligi, uslubiy tabiiyligi va pragmatik funksiyasiga ta’siri baholanadi [7]. Uchinchidan, zamon, mayl, son, kelishik, shaxs-son kategoriyalari va fe’l nisbatlari kabi alohida grammatik kategoriyalarning tarjimadagi o‘ziga xosliklari chuqur o‘rganiladi. Bu tahlil, ushbu kategoriyalarning matnning subyektivligi, obyektivligi, axborot oqimi va koheziyasini ta’minlashdagi rolini ochib beradi [10, 11].

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida tarjimada grammatik transformatsiyalar bo‘yicha klassik modellar (masalan, Catfordning "shift"lari, Vinay va Darbelnetning "tarjima protseduralari") zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Xususan, grammatik ekvivalentlikni shakliy moslikdan ko‘ra funksional va kommunikativ muvofiqlik nuqtai nazaridan baholashga intilgan so‘nggi tadqiqotlar metodologik yondashuvimizga asos bo‘ladi [3]. Tahlil jarayonida, grammatik mos kelmasliklarni hal qilish strategiyalari, jumladan, ekspilitsiya va implitsiyaning grammatik darajadagi namoyon bo‘lishi hamda ularning tarjima qilingan matnning tabiiyligi va o‘quvchanligiga ta’siri alohida e’tibor bilan o‘rganiladi [7]. Shuningdek, tarjimonning kognitiv jarayonlari va grammatik tanlovlar ortidagi psixolingvistik mexanizmlarni tushunishga qaratilgan yondashuvlar ham

tahlilga kiritiladi, bu esa tarjimonning til bilimi, madaniy kompetensiyasi va muammolarni hal qilish qobiliyatining grammatik transformatsiyalarga ta’sirini ochib berishga yordam beradi [8].

Metodologiya, shuningdek, mashina tarjimasida grammatik xususiyatlarni tahlil qilishga ham e’tibor qaratadi. Sun’iy intellektga asoslangan tarjima tizimlari tomonidan qilingan tarjimalar parallel korpusga kiritilib, ulardagi grammatik xatolar va muvaffaqiyatli transformatsiyalar tahlil qilinadi. Bu, mashina tarjimasining grammatik tuzilmalarni qayta ishlashdagi mavjud muammolarini aniqlash va ularni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi [12]. Tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi va amaliyotini boyitish bilan birga, tarjimonlar tayyorlash dasturlarini takomillashtirishga ham hissa qo‘shadi. Xususan, grammatik transformatsiyalarni o‘rgatishda qaysi metodlar samaraliroq ekanligini aniqlashga yordam beradi. Ushbu metodologiya tarjimaning grammatik xususiyatlarini chuqur va har tomonlama o‘rganish uchun mustahkam asos yaratadi, bu esa zamonaviy tarjimashunoslikning dolzarb muammolariga ilmiy yechimlar topishga imkon beradi.

Xulosa

Ushbu maqola tarjimaning grammatik xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, grammatik tuzilmalarning matn ma'nosi, uslubiy yaxlitligi va kommunikativ funksiyasini ta'minlashdagi hal qiluvchi rolini ko'rsatdi. Manba va maqsad tillari o'rtasidagi morfologik, sintaktik va semantik farqlar murakkab transformatsiyalarni talab etib, bu jarayonda funksional va kommunikativ ekvivalentlikka erishish muhimligi ta'kidlandi. Tadqiqot grammatik kategoriyalarning o'ziga xosliklarini, ekvivalentsizlikni hal qilish strategiyalarini va tarjimonning kognitiv jarayonlarini o'rgandi. Olingan natijalar tarjima nazariyasi va amaliyotini boyitib, mashina tarjimasini takomillashtirish hamda tarjimonlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelgusi fanlararo tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Malmkjær, Kirsten, and John R. Taylor (Eds.). Tarjima va Lingvistika bo'yicha Routledge Ma'lumotnomasi. London: Routledge, 2022.

[2] Matthiessen, Christian M.I.M. Tarjima va Grammatika: Tizimli Funksional Yondashuv. London: Bloomsbury Academic, 2020.

[3] Muñoz Martín, Ricardo, and Sandra L. Halverson (Muharrirlar). Routledge Tarjima va Kognitsiya Qo'llanmasi. London: Routledge, 2022.

[4] Al-Shara'a, H., and K. Al-Makhzoomi. "Ingliz passiv ovozining arab tiliga tarjimasidagi grammatik siljishlar: Yangilik matnlari misolida." Tarjimashunoslik Jurnali, vol. 4, no. 1, 2021, pp. 1-18.

[5] Wang, Y., and A. Fang. "Tarjimada grammatik metafora: Inglizcha-xitoycha tarjimaga tizimli funksional nuqtai nazar." Maqsad, jild. 32, son. 3, 2020, bet. 407-430.

[6] Zhang, L., and K. Hu. "Ingliz va Xitoy tillarida Grammatik Metaforani Tarjima Qilish: Korpusga Asoslangan Tadqiqot." Perspektivlar: Tarjimashunoslikdagi Tadqiqotlar, jild. 29, son. 1, 2021, bet. 100-117.

[7] Al-Makhzoomi, K. "Grammatikallashuv va Tarjima: Ingliz modal fe'llarining arab tiliga tarjimasi misolida." Tarjima Tadqiqotlari Jurnali, vol. 5, no. 1, 2022, pp. 1-16.

[8] Al-Jubouri, A. M. "Grammatik Bog'liqlikning Tarjima Sifati Baholashdagi Roli: Inglizcha-Arabcha Tarjimalar Misolida." Xalqaro Arabcha-Inglizcha Tadqiqotlar Jurnali, vol. 21, no. 1, 2021, pp. 1-20.

[9] Li, Y. "Grammatik ekvivalentlik huquqiy tarjimada: Ingliz va Xitoy shartnomalari misolida." Tarjima tadqiqotlari jurnali, vol. 5, no. 2, 2022, pp. 1-15.